

ΟΛΙΓΑ ΤΙΝΑ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΝΕΩΤΕΡΑΣ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

ΚΑΙ ΙΔΙΩΣ

ΠΕΡΙ ΜΑΚΩΛΑΙΥ *

Οἱ πλεῖστοι ἐξ ὑμῶν ἀνεγνώσατε βεβαίως τὸ τοῦ Λουκιανοῦ «πῶς δεῖ ἱστορίαν συγγράφειν»· οὐκ ὀλίγοι δὲ πιθανῶς διεξήλθετε τὰς περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου δοξασίας τοῦ Thiers ἐν τῷ δωδεκάτῳ τόμῳ τοῦ περὶ Ὑπατείας καὶ Αὐτοκρατορίας ἱστορικοῦ αὐτοῦ ἔργου.

Ὁ ἀντιπαράβολος τὰς δύο ταύτας πραγματείας ἀπορεῖ τῇ ἀληθείᾳ πόσον ὀλίγον ἡλλοιώθησαν οἱ κανόνες τῆς καλῆς ἐκείνης ἐπιστήμης καὶ τέχνης, ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων μέχρι τῶν νεωτέρων. Ὅσῳ διαφόρως καὶ ἂν ὑποτυπῶσι τοὺς ἀφορισμοὺς καὶ τὰ παραγγέλματα αὐτῶν οἱ δύο διδάσκαλοι, κατ' οὐσίαν συμφωνοῦσιν ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πρὸς ἀλλήλους. Κατὰ τὸν Σαμοσατέα, ὁ κκτερχόμενος εἰς τὸ στάδιον τῆς ἱστορίας, δύο ταῦτα κορυφαίοντα δέον νὰ ἔχη οἴκοθεν, σύνεσιν τε πολιτικὴν καὶ δύναμιν ἐρμηνευτικὴν· κατὰ δὲ τὸν Γαλλότην, τὸ κυριώτατον τοῦ ἱστορικοῦ προτέρημα, ἐν ᾧ ἀξιοῖ ὅτι περιέχοντα πάντα τὰ λοιπὰ, καὶ αὕτη ἡ ἐρμηνευτικὴ δύναμις, εἶναι τὸ ἀντιληπτικόν, ἥτοι, ἵνα μεταχειρισθῶ τὸν τῆς γλώσσης αὐτοῦ ὄρον, I' intelligence. Τὰ δύο ταῦτα θεωρήματα φαίνονται κατὰ πρῶτον μηδὲν κοινὸν πρὸς ἀλλήλα ἔχοντα. Ἡ πολιτικὴ σύνεσις τοῦ Λουκιανοῦ ἔχει σημασίαν εὐρυτέραν τῆς τοῦ ἀντιληπτικοῦ, ὅπως κοινῶς ἐννοοῦμεν τοῦτο, διότι περιλαμβάνει οὐ μόνον τὴν εὐχερῆ τῶν πραγμάτων ἀντίληψιν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀκριβῆ αὐτῶν διάγνωσιν, καὶ τὴν ἀσφαλῆ περὶ αὐτῶν κρίσιν· πλήν δὲ τούτων πάντων, ὁ Σαμοσατέας ἀπατεῖ καὶ τὴν ἐρμηνευτικὴν δύναμιν. Ἐπειδὴ ὁμοίως κατὰ τὸν Thiers, τὸ ἀντιληπτικόν εἶναι ἡ ἐξάρετος ἐκείνη δύναμις, ἥτις διδάσκει ἡμᾶς νὰ διακρίνωμεν τὸ ἀληθὲς ἀπὸ τοῦ ψευδοῦς, νὰ εἰκονίζωμεν τοὺς ἀνθρώπους ἀκριβῶς, νὰ διαφωτίζωμεν τὰ μυστήρια τῆς πολιτικῆς καὶ τοῦ πολέμου, ν' ἀφηγώμεθα τὰ πράγματα μετὰ γλαφυροῦ ῥυθμοῦ καὶ νὰ ἡμεθα περὶ τὰς κρίσεις ἐπιεικεῖς, ἔπεται ὅτι οἱ δύο ἱστοριολόγοι, καίπερ μετεχειρίσθησαν δύο διαφόρους ὄρους, τὴν αὐτὴν ὁμοίως ἀμφότεροι προηρέθησαν νὰ ἐκδηλώσωσιν ἔννοιαν· παρεκτὸς μόνον ὅτι ὁ ἑλληνικὸς ὄρος εἶναι ἴσως προσφύεστερος τοῦ γαλλικοῦ. Τὸ εὐχερῶς καταννοεῖν, τοῦτο δὲ ἐστὶ κυρίως τὸ ἀντιληπτικόν, εἶναι ἀναμφιβόλως ἀπαραίτητον εἰς πᾶσαν εὐδόκιμον ἐργασίαν,

* Ἀπηγγέθη ἐν τῷ Σολλόγῳ τὴν ἐσπέραν τῆς 13 Ἰανουαρίου 1878.

ἀλλ' ἐπιτρέπεται νὰ ἀμφιβάλλῃ τις ἐὰν ἔχῃ καθ' ἑαυτὸ τὴν θκυματοουργικὴν δύναμιν τοῦ κρίνειν καὶ ἐρμηνεύειν τὰ πράγματα. Ἀντιληπτικὸν ἔχουσι καὶ παῖδες, ἔχουσι καὶ ἐργάται· οὐδεὶς ὁμῶς θέλει ἰσχυρισθῇ ὅτι παῖς δύναται νὰ κρίνῃ ἀπταιστώς, ἢ ὅτι ἀπλοῦς ἐργάτης δύναται νὰ γράψῃ τὴν λαμπρὰν ἱστορίαν τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας. Τούτου ἕνεκα ὁ Thiers, ἀφοῦ ἐπανειλημμένως ἐβεβαίωσεν ὅτι τὸ ἀντιληπτικὸν συνεπάγεται πάσας τὰς ἄλλας τοῦ ἱστορικοῦ ἀρετὰς (*c'est cette qualité, appliquée aux grands objets de l'histoire, qui, à mon avis, est la qualité essentielle du narrateur et qui, lorsqu'elle existe, amène à sa suite toutes les autres*), ἡσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ περιστείλῃ τὸν πρῶτον αὐτοῦ ὅρισμόν, ἐπιλέγων· Κατανοεῖν εἶναι σχεδὸν τὸ πᾶν, καὶ ὁμῶς δὲν εἶναι τὸ πᾶν· ἀπαιτεῖται προσέτι ἐπιτηδειότης περὶ τὴν σύνθεσιν, περὶ τὴν ζωγραφίαν, περὶ τὴν οἰκονομίαν τῶν χρωμάτων, περὶ τὴν διάθεσιν τοῦ φωτός, καὶ ἐπὶ πᾶσιν, ἢ περὶ τὸ γράφειν δεξιότης, ἐνὶ λόγῳ ἀνάγκη εἰς τὸ ἀντιληπτικὸν νὰ προσθῶμεν τὴν πεῖραν καὶ τὴν τέχνην. Ἐπειτα ὁμῶς πάλιν ἐπανερχόμενος εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ πρότασιν, ἀναφωνεῖ· Ἀμα κατανοεῖτε τὰ ἀνθρώπινα πράγματα, ἔχετε σύνεμα καὶ ὅ,τι ἀπαιτεῖται ἵνα τὰ παραστήσῃτε μετὰ σαφηνείας, ποικιλίας, βαθυνοίας, τάξεως καὶ δικαιοσύνης. Ὁ παρακολουθῶν τὴν ἀγωνίαν μεθ' ἧς ὁ Thiers προσπαθεῖ νὰ ἐκθειάσῃ οὕτως εἰπεῖν τὸ ἀντιληπτικὸν, καταντᾷ νὰ ὑποπτεύῃ ὅτι οὗτος προηρέθη ἰδίως νὰ ἐγκωμιάσῃ τὸ κορυφαϊότατον τῶν ἰδίων προτερημάτων· διότι βεβαίως ὑπῆρξεν ἀνδρῶν ἀντιληπτικώτατος, ὅπερ ὁμῶς δὲν κατέστησε τὴν κρίσιν αὐτοῦ ἀείποτε ἀσφαλῆ, οὔτε ἐν τῷ ἱστορικῷ, οὔτε ἐν τῷ πολιτικῷ βίῳ.

Ἀναλύοντες δὲ τὰ κατ' αὐτοὺς κορυφαϊότατα ἐκεῖνα τοῦ ἱστορικοῦ προτερήματα, οἱ δύο τεχνολόγοι μιᾷ φωνῇ ἀπαιτοῦσι παρ' αὐτοῦ νὰ ἀνακρίνῃ μὲν φιλοπόνως καὶ ταλαιπώρως τὰ πράγματα, νὰ λέγῃ δὲ μετὰ παρρησίας τὴν οὕτως ἀνευρεθεῖσαν ἀλήθειαν, καὶ νὰ ἐρμηνεύῃ τὰ γεγονότα διὰ λόγου σαφούς καὶ ἐπιμελελημένου μὲν ἀλλ' ἀνεπιτηδεύτου. Μεθ' ὃ ἀμφότεροι, φιλοτιμούμενοι νὰ παραστήσωσιν αἰσθητότερον τὰ παραγγέλματα αὐτῶν ταῦτα, μεταχειρίζονται τὴν ἐν πικνῇ περὶ Ἱστορίας λόγῳ κλασικὴν γενομένην εἰκὼν τοῦ κατόπτρου, ἕκαστος κατ' ἴδιον τρόπον. Ὁ μὲν Λουκιανὸς ἀποφαίνεται ὅτι τοῦ ἱστορικοῦ τὸ πνεῦμα δεόν νὰ ὁμοιάζῃ πρὸς κάτοπτρον ἄθολον, στιλπνόν, ἀκριβὲς τὸ κέντρον καὶ νὰ δεικνύῃ τὰς μορφὰς τῶν ἔργων ὁποίας ἐδέξατο αὐτάς, διάστροφον δὲ, ἢ παρὰ χροὺν, ἢ ἐτερόσχημον, μηδέν. Ὁ δὲ Thiers, ὁ τοῦ ἀπερίττου λόγου θιασώτης, ἵνα δηλώσῃ τὸ ἀκρότατον τοῦ προτερήματος τούτου ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἐπικαλεῖται τὰ ἐξάσια διὰ τὸ μέγεθος καὶ τὴν διαύγειαν αὐτῶν κάτοπτρα τῆς νεωτέρας βιομηχανίας, τὰ ἀναρτηθέντα τότε εἰς τὴν ἐν Παρισίῳ παγκόσμιον ἐκθεσιν. Ἐκ πρώτης ὄψεως οἱ θεαταί, μὴ διακρίνοντες τὸν ὕαλον, καὶ ὑπολαμβάνοντες τὰ ἐν αὐτῷ ἐκτυπούμενα ἀντικείμενα ὡς συνέχειαν τῶν αἰθουσῶν δι' ὧν διήρχοντο, καὶ μὴ

καθορῶντες εἰμὴ τὸ λαμπρὸν τῶν κατόπτρων ἐκείνων περίζωμα, ἡρώτων ἀποροῦντες, τί ζητεῖ ἐκεῖ τὸ περίζωμα τοῦτο. Μόλις δὲ ἐξαχθέντες τῆς πλάνης, ἀπεθαύμαζον τὸ ἄσπιλον καὶ οὕτως εἰπεῖν αἶθριον τοῦ γεγανωμένου κρυστάλλου. Τῶνόντι ἅμα διακρίνης τὸ κάτοπρον, ἀπόδειξις ὅτι ἔχει ἐλάττωμά τι, διότι τὸ προτέρημα αὐτοῦ εἶναι ἢ ἀπόλυτος διαφάνεικ. Τοιοῦτον καὶ τὸ ὕφος ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἄμ.κ κατανοήσης τὴν τέχνην τοῦ λόγου, ὅστις σκοπὸν ἄλλον δὲν ἔχει εἰμὴ νὰ ἀπεικονίσῃ τὰ πράγματα, ἀπόδειξις ὅτι τὸ ὕφος εἶναι πλημμελές.

Κάλλισται εἰκόνες· αἱ εἰκόνες ὅμως αὗται, καθὼς συνήθως συμβαίνει εἰς τὰς παρομοιώσεις, τέρπουσι μᾶλλον τὴν φαντασίαν ἢ διδάσκουσι τὸν νοῦν. Εὐτυχῶς ὁ Σαρροσατεὺς ἀναγράφει ἡμῖν τὸ θετικώτερον παράγγελμα, ὅτι ὁ ἱστορικός ὀφείλει νὰ παραθέῃ μὲν τὰ μικρὰ καὶ ἥττον ἀναγκαστῇ, νὰ λέγῃ δὲ ἱκανῶς τὰ μεγάλᾳ· μᾶλλον δὲ καὶ νὰ παρκλείπῃ πολλά. Τὸ παράγγελμα τοῦτο εἶναι οὐ μόνον θετικὸν ἀλλὰ καὶ σωτήριον· διότι ἂν ἡ ἱστορία εἶχε τὴν ἀξίωσιν νὰ ἀντικαταστήσῃ ἐπὶ τῆς γῆς τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Θεοῦ τοῦ οὐρανόθεν βλέποντος δικαίους καὶ ἀδίκους καὶ ἐν βίβλοις ἀπάσας αὐτῶν τὰς πράξεις ἀναγραφομένου, ἡ λειτουργία τῆς ἐπιστήμης ταύτης ἤθελεν ἀποδοῇ ἀνέφικτος. Ἀλλὰ τίνα τὰ μεγάλᾳ καὶ τίνα τὰ μικρὰ τοῦ Λουκιανοῦ; Περὶ τούτου οὐδ' αὐτὸς οὐδ' οἱ ἄλλοι τεχνολόγοι ἠδυνήθησαν νὰ διαγράψωσι κανόνες, ἀφοῦ καὶ οἱ κρᾶτιστοι τῶν ἱστορικῶν κατεκρίθησαν ὅτι περὶ πολλὰ μὲν ἐπεισόδια ἐνδιέτριψαν πέρην τοῦ μετρίου, πολλὰ δὲ γεγονότα ἔχοντα ἀξίαν μᾶλλον ἢ λαμπρότητα, βραχείας τινὸς μνείας ἠξίωσαν. Ὅθεν οἱ διδάσκαλοι κατέφυγον πάλιν εἰς παρομοιώσεις καὶ εἰκόνας.

Κατὰ τὸν Λουκιανὸν, ὁ ἱστορικὸς συγγραφεὺς, ὁμοιάζει τὸν Φειδίαν, ἢ τὸν Πραξιτέλην, ἢ τὸν Ἀλκαμένην. Οἱ τεχνῖται οὗτοι δὲν ἐποίουν τὸν χρυσόν, ἢ τὸν ἄργυρον, ἢ τὴν ἄλλην ὕλην ἐξ ἧς κατεσκεύαζον τὰ ἀριστουργήματα αὐτῶν. Ἡ ὕλη αὕτη προὔπῃρχεν, οἱ δὲ ἐπλαττον μόνον καὶ ἐπρίον τὸν ἐλέφαντα, καὶ ἔξουν καὶ ἐκόλλων καὶ ἐρρύθμιζον καὶ ἐπὴνθιζον τῷ χρυσῷ καὶ τοῦτο ἦτο ἡ τέχνη αὐτῶν, τὸ οἰκονομῆσαι εἰς δέον τὴν ὕλην. Τοιοῦτο δὲ καὶ τὸ τοῦ συγγραφέως ἔργον· νὰ διαθέτῃ ὅ,τι κάλλιστα τὰ πεπραγμένα καὶ νὰ ἐπιδείξῃ αὐτὰ ἐναργέστατα. Καὶ ὅταν ὁ ἀκροώμενος νομίσῃ ὅτι βλέπει τὰ λεγόμενα, τότε δὴ τότε ἀπηκρίβωται τὸ ἔργον τοῦ τῆς ἱστορίας Φειδίου. Καὶ ταῦτα μὲν ὁ Λουκιανός. Ὁ δὲ Μακώλκις, ἐν τῇ πραγματείᾳ δι' ἧς ἔκρινε τῷ 1835 τὴν ὑπὸ τοῦ sir Jacob Mackintosh φιλοτεχνηθεῖσαν ἱστορίαν τῆς ἀγγλικῆς ἐπανκστάσεως τοῦ 1688, παρατηρεῖ ὅτι ὁ sir Jacob δὲν εἶχε μὲν τὴν ἀχανῆ τοῦ ποιητοῦ φανταστικὴν δύναμιν, ἐκέκτητο ὅμως ἄπλετον τὴν μετριωτέραν ἐκείνην φαντασίαν ἧς δεῖται ὁ ἱστορικός. Ἔργον τοῦ ἱστορικοῦ δὲν εἶναι τὸ δημιουργεῖν νέους κόσμους, καὶ τὸ κατοικίζειν αὐτοὺς διὰ νέου εἶδους ὄντων· ἀλλ' ἔχει οὗτος πρὸς τὸν Ὅμηρον καὶ τὸν Σεκσπῆραν, πρὸς τὸν Δάντην καὶ τὸν Μίλτωνκ, ὃν λόγον ὁ ζωγράφος ἢ ὁ γλύπτης ὁ εἰ-

κονίζων ὠρισμένα πρόσωπα, πρὸς τὸν ζωγράφον ἢ τὸν γλύπτην τὸν εἰκονίζοντα πρόσωπα ἰδανικά. Τὸ ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον διαμορφοῦ δὲν κεῖται ἐν αὐτῷ, ἀλλ' ἐξωθεν αὐτῷ παρέχεται. Δὲν εἶναι ἄνειρον κάλλους καὶ μεγαλείου, αἰσθητοῦ εἰς μόνον τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ ἰδίου αὐτοῦ πνεύματος, εἶναι τύπος πραγματικὸς, ὃν οὗτος οὔτε κατεσκεύασεν οὔτε δύναται νὰ μεταβάλη. Οὐδὲν ἤττον ἔργον αὐτοῦ δὲν εἶναι ἡ ἀπλὴ μηχανικὴ ἀπομίμησης. Ὁ θρίαμβος τῆς τέχνης αὐτοῦ εἰς τοῦτο συνίσταται, νὰ προτιμήσῃ τὰ μέρη τὰ ἐπιτηδειότερα νὰ παραστήσωσι τὸ ὅλον, νὰ καταδείξῃ ἐναργῶς ἅπαντας τοὺς ἰδιάζοντας χαρακτῆρας, καὶ νὰ διαθέσῃ τὰ φῶς καὶ τὴν σκιάν εἰς τρόπον ὥστε νὰ καταστήσῃ τὴν ἐντύπωσιν ἰσχυροτάτην. Τὴν αὐτὴν δὲ προμοίωσιν ὑπετύπωτε, μετὰ εἴκοσιν ἔτη, ὁ Thiers, εἰπὼν, ὅτι ἡ ἱστορία εἶναι αἱ τεχνήσασσι προσωπογραφίαι τοῦ Ῥαφαήλ, ὅπως αἱ ἰδεώδεις αὐτοῦ Περσέωνοι εἶναι ἡ ποίησις. Καθὼς βλέπετε, καὶ αὗται αἱ εἰκόνες εἶναι χαριέσταται. ἀλλ' οἱ ἐξ αὐτῶν συναγόμενοι κανόνες εἶναι πάλιν ἀόριστοι· ἡ δὲ Λυδία λίθος τῆς ἀξίας τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου εἶναι, ὡς ἀριστα εἶπεν ὁ Λουκιανός, ἡ ἐντύπωσις ἣν προξενεῖ εἰς τὸν ἀναγνώστην.

Ὁμολογητέον ἐν τούτοις ὅτι ἡ ἐντύπωσις αὕτη ἐξαρτᾶται πολὺ ἐκ τῆς ὑποθέσεως ἣν ὁ ἱστορικὸς ἐξελέξατο. «Ἱστορίαν γράφοντες, λέγει ὁ Thiers, μὴ φροντίζετε εἰρῇ νὰ ἦσθε ἀπλῶς ἀληθῆς, διότι τοῦτα προκείμενοι θέλετε ἀποβῇ ὅ,τι εἶναι κατὰ τὰ πράγματα, ἐπαγωγὸς, συγκινητικὸς, ποικίλος, διδακτικὸς, ὅπως καὶ ὅσον αὐτὰ ταῦτα». Ἀριστος ὁ κανὼν· διότι τρώντι ἅμα τὰ πράγματα εἶναι ἐπαγωγὰ, συγκινητικὰ, ποικίλα, διδακτικὰ, ὁ ἱστορικὸς δὲν ἔχει εἰρῇ νὰ παραστήσῃ αὐτὰ οἷά εἰσιν, ἵνα παρὰσχῃ τῷ ἀναγνώστῃ τέρψιν ἅμα καὶ μάθησιν. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ διδάσκαλος προστίθῃσι· «Ἀνάθετε οἰκονομήσατε ἱστορίαν, ἢ οἰονομήσατε ἱστορίας μέρος, ἀφηγήθητε τὰ γεγονότα αὐτῆς ἀκριβῶς, κατὰ τὸν φυσικὸν αὐτῶν εἰρμόν, ἀνευ ψευδοτεχνίας, καὶ θέλετε ἀποβῇ θελκτικὸς καὶ ζωγραφικὸς (et vous serez attachant, j'ajouterai pittoresque). Πῶς φαίνεται ὅτι ὁ Thiers δὲν ἔγραψεν εἰρῇ τὴν ἱστορίαν τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, τὴν ἱστορίαν τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας, ὃ ἐστὶ τὴν ἱστορίαν δραματικωτάτων περιόδων τοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος. Δυστυχῶς ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουσιν ἔτι ἔθνη τὰ ὁποῖα οὐδ' ὅλως μὲν οὐδ' ὀλίγως συνετέλεσαν, ἔστω καὶ κατὰ μικρὸν, εἰς τὴν ἠθικὴν ἢ τὴν ὕλικήν ἐπίδοσιν τοῦ κόσμου τούτου, οὐδὲν δὲ ἄλλο πρέστησεν ἐπὶ αἰῶνας ὅλους εἰρῇ σειράν ἀτελεύτητον σφαγῶν καὶ κακουργιών. Δὲν θέλομεν βεβηλῶς εἶπει περὶ τῶν ἐθνῶν τούτων τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσεῶς περὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου· «ὅς μάλιστα μὲν ὤφειλε μὴ γενέσθαι· εἰ δὲ μὴ, σιωπῇ καὶ λήθῃ παραδοθεὶς, ὑπὸ τῶν ἐπιγιγνομένων ἠγνοῖσθαι». Καὶ ἂν τὸ ἀπαράμιλλον τοῦ Θουκυδίδου ἔργον δὲν ἐμαρτύρει ὅτι ἐξελέξατο ὑπόθεσιν ἔχουσαν τὰς καλλίστας τῆς ἱστορικῆς παραστάσεως ἀρετάς, τὸ καθ' ἡμᾶς ἠθέλουμεν ἰσχυρισθῇ ὅτι ἡ ἀνθρωπότης ἔχει χρεῖαν νὰ

γνωρίσῃ ἅπαντα τοῦ βίου αὐτῆς τὰ μέρη, ἀγαθὰ ἢ πονηρά, γόνιμα ἢ ἀγονα, γεννητὰ ἢ ἀγεννη, διότι τότε μόνον θέλει πορισθῇ πλήρη ἐκ τοῦ παρελθόντος πείρα. Ἀξιοῦμεν ὁμῶς ὅτι ἡ δύναμις τῆς εὐφυΐας, τῆς τέχνης, τῆς ἐπιστήμης ἔχουσι τὰ ὅρια αὐτῶν ἐν παντὶ κλάδῳ τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, καὶ δὲν πιστεύομεν ὅτι αὐτοὶ οἱ Φειδίαι, αὐτοὶ οἱ Ῥαφαήλ τῆς ἱστορίας ἤθελον ἀποβῆ θελκτικοὶ καὶ ζωγραφικοὶ, ἐὰν κατεδικάζοντο ὑπὸ τῆς τύχης εἰς τὸ ἔργον, μᾶλλον δ' εἰπεῖν εἰς τὸ κάτεργον τοῦ ταλαιπώρου Χάμμερ, ὅστις, ἀφοῦ ἔγραψεν ἐξήκοντα ὅλα βιβλία σκηνῶν ἀποτροπαίων, ἀνακράζει ἐν τῷ προοιμίῳ τοῦ ἐξηκοστοῦ πρώτου· «Τελευταῖον δύναται ὁ συγγραφεὺς καὶ ὁ ἀναγνώστης τῆς Ὀσμυνικῆς ἱστορίας ν' ἀναπνεύσῃ ὅπως οὖν ἐξερχόμενος ἀπὸ τοῦ πνιγροῦ ἀτμοῦ τῶν αἱμάτων καὶ τῶν βασιανιστηρίων!»

Ὅπως δὴ ποτε ἐκ τῶν προειρημένων συνάγεται ὅτι καθ' ὅλου εἰπεῖν οἱ κανόνες τῆς ἱστοριογραφικῆς ἔμειναν σχεδὸν ἀμετάβλητοι ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων μέχρι τῆς σήμερον. Ἐπεταὶ ἄρα γε ἐκ τούτου ὅτι ἡ τέχνη αὕτη τεχνῶν οὐδόλως ἐτελειώθη ἀπὸ τοῦ Ἡροδότου μέχρι τοῦ Μακώλαιου; Ἀλλὰ τότε διατί ὁ ἐνεστὼς αἰὼν ἐπεκλήθη αἰὼν τῆς ἱστορίας; Ἐρρέθη ὅτι οἱ καθ' ἡμᾶς χρόνοι ἐγένοντο γόνιμοι συμβάντων ἀξιωμακτονεύτων καὶ ἐξαισίων θαυμάτων, τὰ μάλιστα ἐπιτηδείων νὰ ἄρπάσωσι τὴν ἀνθρωπίνην φαντασίαν καὶ διὰ τῆς καταπληκτικῆς ὁράσεως τοῦ παρόντος, νὰ προαγάγῃσι τὴν ἀκριβεστέραν τοῦ παρωχημένου ἀντίληψιν. Εἶναι ἀληθέστατον ὅτι τὸ ἐνεστὼς διδάσκει τὸ παρελθὸν τοῦλάχιστον ὅσον τὸ παρελθὸν διδάσκει τὸ ἐνεστὼς. Κατὰ τοῦτο πᾶς νεώτερος αἰὼν διαφωτίζει πλείοντον τοὺς προηγηθέντας· ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ πρᾶδεχθῶμεν ὅτι, ὅσῳ ἐξαισία καὶ ἂν ᾖσι τὰ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις γινόμενα καὶ γινόμενα, συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ εὐρύνωσι τὸ στάδιον τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας πλείοντον τῶν χρόνων καθ' οὓς ἀνεγεννήθησαν ἐν Εὐρώπῃ τὰ γράμματα καὶ αἱ τέχναι, καὶ παρήχθησαν τὰ ἀριστουργήματα τοῦ Δάντου, τοῦ Ῥαφαήλ καὶ τοῦ Μιχαήλ Ἀγγέλου, καὶ διὰ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς Ἀμερικῆς συνεπληρώθη ἡ περὶ τοῦ πλανήτου ἡμῶν γνώσις, καὶ εὐρέθη ἡ τυπογραφικὴ τέχνη, καὶ ἐπετελέσθη ἡ μεγάλη θρησκευτικὴ μεταρρύθμισις, καὶ ἐκρατύνθησαν οἱ ἐλεύθεροι τοῦ ἀγγλικοῦ πολιτεύματος θεσμοί, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τὰ κυριώτατα τῶν ἀμέσως προηγουμένων ἑκατονταετηρίδων, παραλίπωμεν δὲ τὰς ἀρχαίας, ὧν οὐκ ὀλίγα γεγονότα κατεφώτισαν τὰς διαφόρους φάσεις τοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος οὐδὲν ἥττον ἢ τὰ μεταγενέστερα καὶ τὰ παρόντα, οἷον ὁ αἰὼν τοῦ Περικλέους, ὁ αἰὼν τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ὁ αἰὼν τῆς Ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας. Ἀλλὰ δεδόςθω ὅτι τὰ θαυμάσια, ὧν διετελέσαμεν καὶ διατελοῦμεν μάρτυρες δύνανται νὰ λογισθῶσι κρισιμώτερα τῶν προγεγεννημένων· ἵνα τούτῳ τῷ λόγῳ ἀπονείμωμεν εἰς τὸν παρόντα αἰῶνα τὸν ἰδιάζοντα τῆς ἱστορίας στέφανον, δέον νὰ ὑποτεθῇ ὅτι δὲν προσδοκῶμεν ἀπὸ τῶν ἐπελευσομένων ἔτι μείζονα πολιτικὴν, κοινωνικὴν καὶ διανοητικὴν ἐπίδοσιν, δυναμένην νὰ διαφωτί-

ση καὶ τροπολογήσῃ ἔτι μᾶλλον τὰς περὶ τοῦ παρελθόντος δοξασίας ἡμῶν.

Καὶ ὁμῶς ὁ ἐνεστὼς αἰὼν δικαιοῦται τῶντι νῦν ἐπονομασθῇ αἰὼν τῆς ἱστορίας. Ἐὰν δὲν δυνάμεθα νῦν ἰσχυρισθῶμεν ὅτι κατέστησε τὴν κρίσιν ἡμῶν ἀμετάθετον περὶ τῶν παρωχημένων χρόνων, ὀφείλομεν νῦν ὁμολογήσωμεν ὅτι ἀνέδειξε τὴν ἱστορίαν εὐρυτέραν καὶ ὁλοκληρεστέραν, τοσοῦτον εὐρεῖαν καὶ τοσοῦτον ὁλοκληρῇ, ὥστε, ἐφ' ὅσον ἐπιτρέπεται εἰς ἄνθρωπον νῦν κρίνῃ περὶ τοῦ μέλλοντος, εἰμφορῶμεν νῦν εἰπῶμεν ὅτι νῦν συνεπληρώθη ὁ ἄρτιος καὶ ὀριστικός τῆς τέχνης ταύτης τύπος. Ἡ ἱστορία μέχρι χθὲς δὲν διέτριβεν εἰμὴ περὶ τὰς πολιτικὰς καὶ πολεμικὰς περιπετείας. Βασίως αἱ περιπέτειαι αὗται ἀποτελοῦσι τὰ κυριώτατα κεφάλαια τοῦ ἐθνικοῦ βίου· διότι δι' αὐτῶν κυρίως ἀκμάζουσι καὶ πίπτουσι τὰ κράτη. Ἀλλὰ καθὼς ὁ βίος τῶν λεγομένων μεγάλων ἀνδρῶν δὲν σύγκειται ἐκ μόνῃς τῆς δημοσίας αὐτῶν πολιτείας· καθὼς ἔχουσι καὶ οὗτοι τὸν ἴδιον, τὸν ἐσωτερικὸν οὕτως εἰπεῖν βίον, καὶ πολλάκις μάλιστα αἱ δοξασίαι, αἱ πεποιθήσεις, ἡ δίκαια, αἱ οἰκιακαὶ περιστάσεις, ἡ διανοητικὴ ἐπίδοσις ἐπιδρῶσιν ἰσχυρότατα εἰς τὸ ἱστορικὸν αὐτῶν στάδιον, τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὰ ἔθνη. Οὐδὲ δυνάμεθα νῦν εἰπῶμεν ὅτι ἔχομεν πλήρη ἔθνους τινὸς εἰκόνα, καὶ ὅτι ἔγνωμεν ἀπάσας τὰς αἰτίας, καὶ ἴσως τὰς ἀληθεστέρας, τῆς προόδου αὐτοῦ ἢ τῆς κατὰστροφῆς ἂν περιορισθῶμεν εἰς τὴν μελέτην τῶν πολεμικῶν καὶ πολιτικῶν αὐτοῦ πραγμάτων, ὅπως παραλείποντες τὰς κοινωνικὰς, τὰς πνευματικὰς, τὰς ἠθικὰς αὐτοῦ ιδιότητας. Ταύτην τὴν ἀλήθειαν δι' ἧς ἀπληρτίσθη ἡ τῆς ἱστορίας ἐννοια, ἐκύρωσεν ὁ ἐνεστὼς αἰὼν· τούτου δὲ ἐνεκα μάλιστα δικαίως ἐπωνομασθῇ αἰὼν τῆς ἱστορίας. Ὑπεφαίνοντο μὲν καὶ πρότερόν ποτε καὶ ποτε ἔχνη τινὰ εἰδήσεων ἐπιτηδείων νῦν ὑποδείξωσι τοὺς χαρακτῆρας, τὰς διαθέσεις καὶ τὰς οικονομικὰς περιστάσεις τῶν ἔθνων, ἀλλ' αἱ εἰδήσεις αὗται ἦσαν σπένδια, καὶ ἀτελεῖς καὶ ἀσαφεῖς, εἰς σύστημα δὲ ἀκριβεστάτης ἐρεύνης δὲν ἀνήχθη ὁ ἱστοριογραφικὸς οὗτος νόμος εἰμὴ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις. Δὲν λέγομεν ὅτι πάντα τὰ νεώτερα ἱστορικὰ ἔργα κατὰ τὸν νεώτερον τοῦτον νόμον συνεπληρώθησαν· καὶ ἀπόδειξις τοῦ ἐναντίου λαμπρὰ εἶναι αὐτὸ τῆς γραφίδος τοῦ Thiers τὸ κολοσσιαῖον ζωγράφημα, ἐν ᾧ μᾶτην ἤθελε ζητήσας τις τί διενεεῖτο, τί ἡσθάνετο, πῶς εἰργάζετο, πῶς διητᾶτο τὸ γαλλικὸν ἔθνος κατὰ τοὺς μακροὺς ἐκείνους χρόνους καθ' οὓς ὁ δαυμόνιος αὐτοῦ ἡγεμὼν περιῆγε τοὺς νικηφόρους τῆς αὐτοκρατορίας αἰετοὺς ἀπὸ Λισσαβῶνος μέχρι Μόσχας. Ἀλλ' ἂν καὶ αὕτη τῆς ἱστορίας διαθήκη ὑπὸ πολλῶν ἔτι παραγνώριζετο, οὐκ ὀλίγους ὁμῶς ἔσχε τοὺς ὁπαδοὺς· κάλλιστον δὲ καὶ κατ' ἐμὲ τελειότατον αὐτῆς προῖον ὑπῆρξεν ἡ τοῦ Μακώλαιου ἱστορία τῆς Ἀγγλίας ἀπὸ τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀναρρήσεως τοῦ Ἰακώβου Β' μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Γουλιέλμου.

Ὁ Θωμὰς Βάβινγκτον Μακώλαιος εἶλκε μὲν τὸ γένος ἐκ Σκωτίας, ἐγεννήθη δὲ τῇ 25 ὀκτωβρίου 1800 ἐν τῇ κυρίως Ἀγγλίᾳ. Περὶ αὐτοῦ μάλιστα ἡδύ-

νατο νὰ εἶπῃ τις ὅτι ἐγεννήθη ἱστορικός ἄμα καὶ ποιητής· διότι εἰς ἡλικίαν μὲν 12 ἐτῶν ἐπαρχαλλήλιζεν ὡς στρατηγὸς τὸν πρίγκιπα Εὐγένιον τῆς Σαβοΐας καὶ τὸν δοῦκα τοῦ Μελδοροῦγ, ὅχι ὅπως πράττουσι πολλοὶ παῖδες καὶ οὐκ ὀλίγοι τῶν ἐνηλίκων, μὴ εἰδότες περὶ τίνος ὁμιλοῦσιν, ἀλλ' ἐν γνώσει πλείστων ὅσα περὶ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων ἐγράφησαν· τρισκαίδεκάετης δὲ συνέταξε ποιημάτιόν τι εἰς Γουλιέλμον Πίττ, τοσοῦτου λόγου ἄξιον, ὥστε ὁ περιφανὴς Mignet δὲν ἀπηξίωσε νὰ παρικήσῃ ὁλόκληρον τοῦ παιδὸς τὸ ἔργον ἐν τῷ ἐγκωμίῳ τοῦ ἀνδρὸς ὅπερ ἀπήγγειλε τῇ 13 ἰουνίου 1863 ἐνώπιον τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας τῶν ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιστημῶν. Ἀλλὰ παρεκτὸς τῶν δύο ἐκείνων τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ψυχῆς δυνάμεων, εἶχε καὶ δύο ἄλλας· ἀπαράμιλλον μὲν περὶ τὸ λέγειν δημοσίᾳ τε καὶ ἰδίᾳ εὐκολίαν, χάριν καὶ δεινότητα, νοῦν δὲ πρακτικώτατον· ἐξ ὧν ἡ πρώτη, φυσικὸν ἀπαύγασμα τοῦ ἱστορικοῦ πνεύματος, δὲν φαίνεται πάντοτε ἀναπόσπαστος αὐτοῦ δορυφόρος, ἡ δὲ δευτέρα λογίζεται ὅλως πρὸς τὴν ἑξάρσιν τῆς φαντασίας τοῦ ποιητοῦ ἀσυμβίβαστος.

Τοιαῦτα ὑπὸ τῆς φύσεως λαβὼν ἐφόδια, ὁ νέος Μακώλαιου κατεκόσμησε καὶ κατωχύρωπεν αὐτὰ διὰ κλασικῶν σπουδῶν ἀτρύτων καὶ δι' ἐντρίβοις περὶ τοὺς ἀγγλικούς νόμους μελέτης. Κατῆλθε δὲ εἰς τὸ στάδιον ὡς δικηγόρος· ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ὅστις μετ' οὐ πολὺ ἔμελλε νὰ ἀναδειχθῇ νομοθέτης τοῦ ἐν τῇ Ἰνδικῇ ἀχανοῦς τῆς Ἀγγλίας κράτους καὶ διὰ τῆς ἀκταγωνίστου αὐτοῦ εὐγλωττίας νὰ ἀναγκάζῃ τὴν Βουλὴν τῶν ἀντιπροσώπων εἰς ἀναίρεσιν δις ἐψηφισμένων ἤδη νόμων, οὔτε πλουσίους εὔρε τότε πελάτας, οὔτε δίκας πολυκρότους. Μία κλοπὴ ὀρνίθων ὑπῆρξεν ἡ μόνη ἀνατεθεῖσα αὐτῷ ὑπόθεσις. Ὅθεν ἐτέραν ἀμέσως ἐτράπη ὁδὸν πρὸς ἐκπόρθησιν τοῦ ὀφειλομένου αὐτῷ κλέους· καὶ ἤρξατο ἀπὸ τῆς ἡλικίας ἐτῶν 25 τὴν ἐν τῇ Ἐπιθεωρήσει τοῦ Ἐδιμβούργου δημοσίευσιν τῶν καλλίστων ἐκείνων ἱστορικῶν καὶ φιλολογικῶν πραγματειῶν, δι' ὧν μετὰ ἐπιστήμης εὐρείας ἄμα καὶ ἀπηκριβωμένης, μετὰ κρίσεως λεπτῆς ἄμα καὶ ἀσφαλοῦς, μετὰ ἐμβριθείας ἄμα καὶ χάριτος, μετὰ τέχνης ἄμα καὶ ἀφελείας, ἐξεκόνισε τοὺς χρόνους καὶ τοὺς πρωταγωνιστὰς τῆς Ἀγγλίας ἀπὸ τῆς βασιλίδος Ἐλισάβετ μέχρι τοῦ βασιλέως Γεωργίου Γ'. Οἱ Ἀγγλοὶ ὀνομάζουσι τὸ εἶδος τοῦτο τῆς μικρᾶς ἱστοριογραφίας essay, λέξεως συγγενοῦς τῆς γαλλικῆς essai, ἥτις σημαίνει παρὰ τοῖς Γάλλοις τὸ παρ' ἡμῖν λεγόμενον δοκίμιον, ἀλλὰ ἀπέχει νὰ ἐκδηλοῖ τὴν ἐννοιαν τοῦ ἀγγλικοῦ ὅρου, τοῦ ἐμφαίνοντος πραγματείαν περὶ βραχεῖαν μὲν τινὰ ὑπόθεσιν ἐνδιατρίβουσαν, ὥς ἀριστα ὁμῶς καθ' ἑαυτὴν ἐξεργασμένην. Τούτου δὲ τοῦ εἶδους τῶν λόγων ἡγεμὼν ἀνηγορεύθη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ὁ Μακώλαιου ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ.

Οἱ Ἀγγλοὶ δὲν νομίζουσι τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν καλλιέπειαν ἀσυμβίβαστους πρὸς τὴν τῶν δημοσίων πραγμάτων διεξαγωγὴν. Μικρὸν μετὰ τὴν ἐπιτυχίαν αὐτοῦ ἐκείνην ὁ Μακώλαιου, ἐξελέγη βουλευτής. Οἱ καιροὶ ἦσαν

κρίσιμοι. Ήμαρξε μὲν τότε ἡ Ἀγγλία εἶπερ ποτὲ χάρις εἰς τὴν εὐρυθυμον καὶ προκίωνιον λειτουργίαν τῶν συνταγματικῶν αὐτῆς θεσμῶν, ἀλλὰ οἱ θεσμοὶ οὗτοι, δι' αὐτὸ τοῦτο ὅτι ἦσαν προκίωνιοι, διετέλουν ἐν πολλοῖς ἀλλότριοι τῶν ἀνγκυῶν τοῦ παρόντος χρόνου καὶ τῶν αἰσθημάτων τῶν νεωτέρων γενεῶν. Οἱ καθολικοὶ Ἰρλανδοὶ εἰς οὐκ ὀλίγα ἑκατομύρια συμποσούμενοι ἐστεροῦντο, ὅτε καθολικοὶ, τῆς τοῦ τελειοπολίτου ιδιότητος, ἀποκλειόμενοι τῶν πυλῶν τοῦ ἐθνικοῦ βουλευτηρίου· πολλὰ δὲ καὶ ἕτεραι τοιαῦται ἀδικίαι ἐκυροῦντο ἔτι ὑπὸ τῶν ἀγγλικῶν νόμων. Ἡ σκανδαλωδεστάτη τούτων ἦτο ὅτι 107 κῶμκι, ὧν τὰ δύο τρίτα δὲν εἶχον οὐδὲ 2000 κατοίκους, ἔπεμπον εἰς τὴν βουλὴν τῶν κοινοτήτων 213 βουλευτὰς, ἐνῶ εἴκοσι καὶ ἑπτὰ πόλεις, ὧν πολλὰὶ ἠρίθμουν ὑπὲρ τὰς 100,000 κατοίκων, οὐδένα εἶχον ἐν τῇ βουλῇ ἀντιπρόσωπον. Ἀλλὰ ἔθνη ἤθελον ἐπιχειρήσει τὴν θεραπείαν τῶν ἀποπλημάτων τούτων δι' ἐπαναστάσεων· ἡ Ἀγγλία ἔσχε τὴν φρόνησιν νὰ ἀναζητήσῃ ἐν αὐτῷ τῷ πολιτεύματι τὴν διόρθωσιν τῶν ἀτελειῶν αὐτοῦ. Εἶχε δὲ ἤδη ψηφισθῇ ἡ τῶν καθολικῶν ἰσοπολιτεία ὅτε ὁ Μάκώλαιϋ εἰσῆλθε τῷ 1830 ἐν τῇ βουλῇ τῶν κοινοτήτων. Ἀλλ' ὑπελείποντο ἔτι αἱ ἄλλαι ἐκτείνει ἀνωμαλίαι, καὶ μετ' οὐ πολὺ οἱ Οὐίγιοι, περιελθόντες εἰς τὰ πράγματα, ὑπέβαλον τὸν περίφημον περὶ ἐκλογικῆς μεταρρυθμίσεως νόμον. Εἰς ἡμᾶς τοὺς κτησαμένους ὅπως οὖν προχείρως τὴν καθολικὴν ψηφοφορίαν, ἵσως φανῇ παράδοξον πῶς τοιαῦται εὐλογοὶ ἀξιώσεις δὲν ἐψηφίσθησαν διαμικρῶς· ἀλλ' ἐν Ἀγγλίᾳ ἡ προταθεῖσα κατάλυσις τῶν προνομίων ἔμελλε νὰ προσβάλλῃ τὰ συμφέροντα καὶ τὰς δοξασίας ἰσχυροτάτης ἀριστοκρατίας, τῆς ἀριστοκρατίας ἐκείνης ἣτις ἐκυβέρνησε καὶ ἐκλείτε τὴν χώραν ἐπὶ αἰῶνας ὅλους· τινὲς δὲ καὶ τῶν Οὐίγων αὐτῶν, ἄνδρες ἐπιφανεῖς, οἷος ὁ ἱστορικὸς Χάλλαμ, προσέβλεπον μετὰ τινος ἀνησυχίας πρὸς τὴν ἐπιχειρῆμεν ἄνατροπὴν καταστάσεως πραγμάτων, ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ὁποίας τοσοῦτον ἠὺδαιμόνησε καὶ ἐκρατύνθη ἡ πατρίς. Ἀλλ' ὁ Μάκώλαιϋ οὔτε ἀνησύχησεν, οὔτε ἐδίστανεν. Ἐν τῇ πανηγυρικῇ ἐκείνῃ καὶ μακρᾷ συζητήσῃ ἣτις διήρκεσε δύο ἔτη, ἀπήγγειλε πέντε δημογορίαις, δι' ὧν ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ μετεωρίσθη εἰς τὴν τάξιν τῶν μεγάλων πολιτικῶν ῥητόρων. Αἱ δημογορίαι αὗται, αἱ μελετημέναι βεβαίως, ἐφάνιντο ὥσπερ ἐξ ὑπογείου ἐκφωνούμεναι· ὥστε εἶχον ἅμα μὲν τὴν ἀκρίβειαν τοῦ ἐσκεμμένως πεπονημένου ἔργου, ἅμα δὲ τὴν ζωηρότητα τοῦ αὐτοσχέδιόσματος. Ὅτε ἠγόρευε, φίλοι καὶ ἀντίπαλοι, Οὐίγιοι καὶ Τόρρις, ἔσπευδον νὰ καταλάβωσι τὰς θέσεις αὐτῶν ἵνα ἀκροασθῶσι τοῦ ἀνδρός. Οἱ σύγχρονοι παρέβησαν αὐτὸν πρὸς τὸν Burke, ὁ δὲ πρόεδρος τῆς τότε βουλῆς καὶ ὁ δημαγωγὸς Ὁκόνελλ μίᾳ φωνῇ ἀπερῆναντά ποτε ὅτι οὐδέποτε ἤκουσαν τοσοῦτον λαμπρὸν καλλιέπειον. Ἀλλὰ καὶ οἱ μεταγενέστεροι τέρπονται ἄχρι τοῦδε ἀναγινώσκοντες τοὺς πολιτικοὺς ἐκείνους λόγους, οὓς ἡ τέχνη διέσκεύασεν εἰς ἔργα φιλολογικὰ ἀείμνηστα, ὡς ἀποφαίνεται ὁ Mignet, περὶ οὗ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἀπέβη κανὼν καὶ στάθμη ἀκριβοῦς τῶν τοιούτων.

Μὴ νομίσετε ἐν τούτοις ὅτι ἐλάλησε μόνον περὶ τοῦ μεγάλου ζητήματος τῆς ἐκλογικῆς μεταρρυθμίσεως· ἐπὶ πολλῶν καὶ ἄλλων σπουδαίων ὑποθέσεων ἀντήχησεν ἡ φωνὴ αὐτοῦ. Μάλιστα δὲ φημίζεται ὁ λόγος ὃν ἀπήγγειλε περὶ τῆς καταστάσεως τῆς κυβερνήσεως καὶ τῆς νομοθεσίας τῆς Ἰνδικῆς. Αἱ πρακτικαὶ γνώσεις καὶ τὰ γενναῖα φρονήματα τοῦ ῥήτορος τοσαύτην ἐπροξένησαν ἐντύπωσιν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς βουλῆς, ὥστε ἡ κυβέρνησις ἐνόμιζε καθήκον αὐτῆς νὰ προχειρίσῃ αὐτὸν τῷ 1834 συνέδρον τοῦ πενταμελοῦς συμβουλίου, εἰς ᾧ ἐπετράπη τότε ἡ ὑπερτάτη διοίκησις τῆς ἀχανοῦς χερσονήσου. Καὶ ὁ μὲν μισθὸς του ὠρίσθη εἰς φράγμα 375,000 κατ' ἔτος, εἰδικὴν δὲ ἐντολὴν ἔλαβε νὰ συντάξῃ νέον ποινικὸν νόμον τῶν ἐν τῇ Ἰνδικῇ ἀγγλικῶν κτήσεων. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἡ ποινικὴ δικαιοσύνη διείπετο αὐτόθι ὑπὸ δυσμόρφου τινὸς κράματος ἡμιβαρβάρων μωαμεθανικῶν καὶ Ἰνδικῶν νόμων, καὶ νόμων ἀγγλικῶν οὐκ ὀλίγα φερόντων ἔτι δρακόντεια τοῦ μέσου αἰῶνος στίγματα. Περὶ δὲ τὴν σύνταξιν τοῦ νέου κώδικος ὁ Μακώλαιου καθωδηγήθη ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῶν νεωτέρων χρόνων, μὴ παριδὼν τὰς ἰδιαζούσας τοῦ τόπου περιστάσεις· καὶ μὴδὲ τέσσαρα ὅλα ἔτη διατρίψας ἐν Ἀσίᾳ, κατέλιπεν ἐν αὐτῇ μνημεῖον αἰδίου τῆς ἐπιστήμης, τῆς συνέσεως καὶ τῆς φιλανθρωπίας αὐτοῦ.

Ἐπιστρέψας εἰς τὴν Εὐρώπην ἐξηκολούθησε τὰς ἐν τῇ Ἐπιθεωρήσει τοῦ Ἐδιμβούργου ἱστορικὰς καὶ πολιτικὰς αὐτοῦ μελέτας, γράψας πρὸς τοὺς ἄλλοις δύο ἀληθῆ ἀριστουργήματα, τοὺς βίους τοῦ λόρδου Robert Clive καὶ τοῦ Warren Hastings, τῶν ἱδρυτῶν τῆς ἐν τῇ Ἰνδικῇ ἀγγλικῆς κυριαρχίας. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ δὲν ἐλησμόνει καὶ τὴν μουσάν τῆς ποιήσεως, θεραπεύων αὐτὴν ἀδιακόπως καὶ δημοσιεύων ἀνωδύμως πολιτικὰ ἰδίως ποιημάτια νοστιμώτατα. Ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν προεγευσμάτιζε παρὰ τῷ ποιητῇ Rogers μετὰ πολλῶν συνδαιτυμόνων στωμύλων καὶ αἰμύλων, τινῶν δὲ καὶ περιωγῶν. Εἰς τῶν τελευταίων τούτων, ἀπήγγειλε στίχους τινὰς χαριστάτου ποιηματίου δημοσιευθέντος εἰς τοὺς Καιροὺς, καὶ ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν Θωμᾶν Μοῦρ, τὸν εἶπε· «πρέπει νὰ ἡξεύρης τοὺς στίχους τούτους», μετὰ τρόπον ὑποδεικνύοντα ὅτι αὐτὸν ἐνόμιζε τὸν ποιήσαντα. — «Δὲν τοὺς ἔγραψα ἐγὼ», ἀπήντησεν ὁ Μοῦρ. — «Καὶ ὅμως ὅλοι σὲ τοὺς ἀποδίδουν». — «Σὲ βεβαίῳ ὅτι δὲν τοὺς ἔγραψα», ἐπανέλαθεν ὁ Μοῦρ. Τότε ὁ Μακώλαιου, λύσας τὴν σιωπὴν ἣν σπανάως ἐτήρει εἰς τοιαύτας ὁμηγύρεις, «εἶναι ἰδικοί μου», εἶπε, καὶ κατ' αἵτησιν τῶν παροστώτων ἀπήγγειλεν αὐτούς. Ἀμέσως ἔπειτα ὁ Μοῦρ ὡμίλησε περὶ ἑτέρου ποιηματίου ἀσυγκρίτως κατ' αὐτὸν ἀνωτέρου καὶ ὁπωσοῦν δηκτικοῦ, τοῦ ὁποίου εἰς μᾶτην ὡσαύτως ἀνεζήτησε τὸν συγγραφέα. — «Καὶ τοῦτο ἰδικόν μου εἶναι», ὑπέλαθεν ὁ Μακώλαιου. Ταῦτα διηγεῖται ὁ Μοῦρ ἐν τοῖς ἑαυτοῦ ἀπομνημονεύματιν, ἐπιλέγων· «Οὕτως ἀνεκαλύψαμεν ὅτι ὁ Μακώλαιου, πλεονεχὲς ποικίλων ἄλλων προτερημάτων, εἶχε καὶ τὴν καλλίστην ἐκείνην τῆς καρδίας καὶ τοῦ νοῦς δύναμιν». Ἀλλ' ἐπέ-

κτητο προσέτι τὸ δῶρον τῆς ἐπαγωγότητος καὶ ζωηροτάτης ὁμιλίας, ἰδίως εὐδοκιμῶν περὶ τὰς ἀνεξαντλήτους καὶ χαριτωμένους αὐτοῦ διηγήσεις. Ὅτε ἐπὶ ἀνῆλθεν ἐξ Ἰνδικῆς εἶχε κατ' ἀρχὰς ἀναδειχθῆ σωφρονέστερος περὶ τοὺς λόγους· διὸ ὁ ἀστέρας Σίδνεϋ Σμιθ εἶπε· «Παρατήρησα εἰς τὸν Μακώλαιον, μετὰ τὴν ἐπιστροφήν του, ἀστραπὴς τινος σιωπῆς». Ἀλλὰ αἱ διαλείψεις αὗται ἦσαν τῶν ἀστραπαίων. Γεωμκτίζων κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου εἰς Bowood παρὰ τῷ μαρκίῳ τοῦ Lansdowne μετὰ πολλῶν λογάδων καὶ ἀξιορῶντων ἀνδρῶν, ἐν οἷς κατελέγοντο ὁ Rogers, ὁ Μοὺρ καὶ ὁ λόρδος John Russell, ὁ Μακώλαιος δι' ὅλης τῆς ἐσπέρας τοσοῦτον κατεγοήτευσεν τοὺς ἀκροατὰς πάντας, ὥστε ὁ Μοὺρ ἀπεφώνηκε ὅτι ἵνα ἀπομνημονεύσῃ τις ὅσα εἶπεν, ἔπρεπε νὰ ἔχῃ τὴν θυροκαστὴν αὐτοῦ μνήμην, ἐπιστήμην, ῥύμην καὶ εὐρυΐαν.

Δὲν ἔμελλεν ὅμως ἐπὶ πολὺν χρόνον νὰ διαγᾶγῃ τὸν βίον τοῦτον τῆς κομφῆς ἀπραγμοσύνης. Ἡ πόλις τοῦ Ἐδιμβούργου, ἐπαυρομένη ἐπὶ τῇ φήμῃ δι' ἧς περιέβαλε τὸ σκωτικὸν ἐκεῖνο ὄνομα ὁ ἀνὴρ, ἀνέδειξεν αὐτὸν βουλευτὴν τῷ 1839· καὶ ἔκτοτε ἐπὶ ὀκτὼ ἔτη ἔδρευεν ἐν τῷ ἐθνικῷ τούτῳ συνεδρίῳ, δις δὲ ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ προεχειρίσθη ὑπουργός, ἀγορεύων καὶ ψηφίζων πάντοτε ὑπὲρ παντός, ὅ,τι ἐνόμιζεν ἐπιτήδειον νὰ κρατύνῃ τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν πολιτείαν, εἴτε Οὐίγοι τὸ προέτειναν, εἴτε Τόρεις. Ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο ἐπὶ τέλους περιέστη εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς ἰδίους ἐντολεῖς. Ὁ σὶρ Robert Peel καθυπέβαλε νόμον δι' οὗ ἐπροικοδοτεῖτο ἡ καθολικὴ ἐκκλησιαστικὴ σχολὴ τοῦ Maynooth· πρῶτην δὲ ταύτην φορὰν προέκειτο ἡ πολιτεία νὰ ἔλθῃ εἰς συνδρομὴν καθολικοῦ ἰδρύματος. Ὁ Μακώλαιος ἀφ' ἐνός μὲν ἐφρόνει ἐν συνειδήσει ὅτι ἡ πρότασις ἦτο λυσιτελεστάτη πρὸς τὴν πλήρη συνδιαλλαγὴν τῶν δύο θρησκευμάτων, ἀφ' ἐτέρου δὲ κάλλιστα ἐγίνωσκεν ὅτι ἡ προτεσταντικὴ μισκαλλοδοξία, ἧς οἱ κράτιστοι ὀπαδοὶ ἔδρευον ἐν Ἐδιμβούργῳ, ἀπετροπιάζετο τὸ πρᾶγμα καὶ ὅτι ἂν ψηφίσῃ ὑπὲρ, θέλει ἀποδοκιμασθῆ ὑπὸ τῶν ἐκλογέων αὐτοῦ. Ἐννοεῖται ὅτι οὐδὲ ἐπὶ στιγμὴν ἐδίστασε μετὰ τῶν πεποιθήσεων αὐτοῦ καὶ τοῦ συμφέροντος. Οὐ μόνον ἐψήφισεν ὑπὲρ τῆς προτάσεως, ἀλλὰ καὶ ἠγόρευεν ὑπὲρ αὐτῆς λαμπρῶς, διαρρήδην ἐπειπὼν, ὅτι δὲν καταδέχεται νὰ διατηρήσῃ τὸ βουλευτικὸν ἀξίωμα δι' ἐπονειδίστου ἀρνησιδοξίας καὶ ὅτι δὲν ἠδύνατο βεβαίως νὰ τὸ ἀπολέσῃ διὰ λόγον ἐντιμότερον.

Ὅ,τι προεῖδε καὶ προεῖπε συνέβη. Ἐπὶ τῶν γενικῶν ἐκλογῶν τοῦ 1847 ἀπέτυχεν ἐν Ἐδιμβούργῳ. Ὁ Μακώλαιος ἀπεφάσισεν ἀμέσως πῶς ἔπρεπε νὰ τιμωρήσῃ τὴν ἀγνωμοσύνην τῶν συμπολιτῶν· ἀπεφάσισε νὰ ἐγείρῃ εἰς δόξαν ἑαυτοῦ καὶ τῆς πατρίδος μεγαλοῦργημα τὸ ὅποιον ἔμελλε νὰ ταπεινώσῃ τοὺς μωροὺς ἐκείνους ἀντιπάλους καὶ νὰ καταναγκάσῃ αὐτοὺς νὰ ζητήσωσι συγγνώμην. Τὴν δ' ἐσπέραν αὐτῆς ἐκείνης τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ἀπεδοκιμά-

σθη, προκνήγγειλε τὴν ἐπιβολὴν δι' ἐνὸς τῶν ὑψίστων καὶ κατανυκτικωτάτων αὐτοῦ ποιημάτων.

« Ἡ ἡμέρα, εἶπε, τοῦ θορύβου, τοῦ ἀγῶνος, τῆς ἥττης, παρήλθε. Παρήλθε μετὰ τῶν ταλαιπωριῶν αὐτῆς, τῶν ἐρίδων, τῶν ὕβρεων, τῶν ἀηδιῶν. Ἐκοιμήθην, καὶ κατ' ὄναρ εἶδον τὸ δωματίον οἰκίας γηραιᾶς, ὅπερ πρὸ καιροῦ δὲν εἶχον ἐπισκεφθῆναι. Ἐνταῦθα δὲ ἀφηγεῖται πῶς, ἐν τῷ δωματίῳ ἐκείνῳ, κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς γεννήσεώς-του, παρέστησαν, παρὰ τὸ λίκνον τοῦ παιδός, μία κατόπιν τῆς ἄλλης, αἱ θεαὶ αἱ νύμφαι, αἱ προφητικὴν κεκτημέναι δύναμιν. Ἡ νύμφη τοῦ κέρδους· ἠφάνισθη νωχελῶς, οὐδὲ βλέμμα ἐπ' αὐτοῦ ῥίψασα· ἡ νύμφη τοῦ συρμοῦ ψυχρὰν μόνον ἐπεδείξατο περιφρόνησιν· ἡ νύμφη τῆς ἡδονῆς μόλις ἔρρόκνευ αὐτὸν δι' ἐνὸς ῥοδίνου φύλλου· ἡ νύμφη τῆς ἐξουσίας διῆλθεν ἀγέρωχος, λιθοκόλλητον φέρουσα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς στέμμα. Τελευταία ἐπεφάνη ἡ πασῶν ἰσχυροτάτη καὶ ἀγαθωτάτη νύμφη.

« Ἡ περιφανὴς δέσποινα, ἡ φωταυγεῖς ἔχουσα τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὸ εὐγενὲς μέτωπον διὰ δάφνης κεκοσμημένον, διενυκτέρευσε παρὰ τὸ λίκνον, ἔδουσα διὰ φωνῆς ἐνθέου τὰ γλυκύτατα ταῦτα ἄσματα·

« Ναί, παιδίον μου ἀγαπητόν, ἄφες αὐτὰς ν' ἀπέλθωσιν, ἄφες τὸ Κέρδος, τὸν Συρμόν, τὴν Ἥδονήν, τὴν Ἐξουσίαν, ὅλα τὰ πολυπράγμονα αὐτὰ πνεύματα, τὰ κυλιόμενα εἰς τὰς κάτω τοῦ βίου σφαίρας. Ἐμὸς ἐστὶν ὁ τῆς διανοίας κόσμος· ἐμὸς ὁ τῆς φαντασίας· ἐμὸν τὸ παρελθόν, ἐμὸν τὸ μέλλον. Ἡ τύχη ἢ ἐν ταῖς περιπετείαις αὐτῆς ῥίπτουσα χαμαὶ τὸν ἰσχυρόν, ἢ ἡλικίᾳ ἢ μεταβάλλουσα εἰς λύπας τὰς ἡδονὰς τῆς νεότητος, καταλείπουσιν ἀναλλοίωτα τὰ ἐμὰ δῶρα, τὸ αἶσθημα τοῦ καλοῦ καὶ τὴν ἀγάπην τοῦ ἀληθοῦς. Ἐγὼ παρεκάθησα πλησίον τοῦ Βάκωνος ὅτε, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς αἰσχύνης αὐτοῦ, παρέστη ἐνώπιον δικαστῶν ἀδυσωπῆτων· ἐγὼ, ἐπὶ τῆς ὀδυνηρᾶς τοῦ Κλάρενδων ἐξορίας, ἐπράυνα τὰς αὐπνους αὐτοῦ νύκτας· ἐγὼ ἐπλήρωσα συνέσεως καὶ θάρρους τὸν Walter Raleigh ἐν τῇ ἐρημίᾳ τοῦ δεσμωτηρίου αὐτοῦ· ἐγὼ ἐφώτισα τὰ σκότη τοῦ ἀοιμαῖου Μίλτωνος διὰ τῆς φλογὸς τῆς κατελθούσης ἀπὸ τοῦ θρόνου τοῦ Ὑψίστου.

« Καὶ σὺ λοιπόν, ὅτε οἱ φίλοι ἐπανερχονται ὥχροι, ὅτε οἱ προδόται λιποτακτοῦσιν, ὅτε τὸ πανταχόθεν καταπολεμούμενον πνεῦμά σου, δικαίως ἐπαίρομενον διότι ἠγάπησε τὴν ἀλήθειαν, τὴν ἀρετὴν, τὴν εἰρήνην, τὴν εὐσπλαγχνίαν, κατεξεγείρεται κατὰ τῆς ἀμειλίχου ἐκείνης Ἐκκλησίας καὶ κατὰ τοῦ μωροῦ ὄχλου·

« Ἐνθυμήσου ἐμέ, καὶ, μειδιῶν ὑπέροπτα, ἄφες νὰ παρέλθωσι τὰ τε ἀγενῆ τοῦ κόσμου τούτου πράγματα, τὸν φθόνον, τὸ μῖσος, τὴν ἀφροσύνην, καὶ τὰ ἐπικαιρὰ ἀγαθὰ, τὸν πλοῦτον, τὰ παίγνια, τὴν καλακείαν· ἄφες νὰ παρέλθωσι, διότι θέλουσι παρέλθαι, καὶ ἀτένισον τὸν ὀφθαλμὸν πρὸς τὴν ἀρετὴν καὶ πρὸς ἐμέ. »

Τοιαῦτα δ' ἐπαγγειλάμενος ὁ Μακώλαιος ἐπεδόθη ἕκτοτε εἰς τὸ νὰ διδά-

ξη τοὺς συμπολίτας ὅποιοί τινες ἐγένοντο οἱ προπάτορες αὐτῶν, καὶ διὰ τίνων ἀθλῶν, καὶ ἀγώνων, ἐκτῆσαντο τὰ ἀγχιὰ ἅπερ ἐκληρονόμησαν εἰς τὰς παρούσας γενεὰς καὶ τίνες αἱ γενεαὶ αὗται φέρουσιν εὐθύνας πρὸς συντήρησιν καὶ αὐξήσιν τῆς ἐθνικῆς ἐκείνης περιουσίας· διότι τοῦτο ἐπὶ τέλους εἶναι παντοῦ καὶ πάντοτε ἡ ἱστορία, ἡ δὲ φιλοτιμία τοῦ ἔθνους τοῦ νὰ μὴ φανῇ ἀνάξιον τοῦ ἰδίου παρελθόντος εἶναι ἡ ὑψίστη τῶν δημοσίων ἀρετῶν. Τὸ ἔργον τοῦ Μακώλαϊν ἐκρίθη πολλάκις, ἐνίοτε δὲ καὶ κατεκρίθη. Οἱ μὲν ἠξίωσαν ὅτι δὲν ὑπῆρξεν ἐν παντὶ ἀμερόληπτος καὶ ἀπροσωπώληπτος· οἱ δὲ ὑπέδειξαν τινὰ σφάλματα διαφυγόντα τὴν συνήθη τῆς ἐπιστήμης αὐτοῦ ἀκριβολογίαν· οἱ δὲ ἐπανέλαβον τὸ καὶ περὶ Θουκυδίδου ῥηθέν, ὅτι πολλά τις ἂν εὔροι παρ' αὐτῷ « ἢ τῆς ἀκρίβειας ἐξεργασίας τετυχηκότα, ἢ ῥαθυμῶς ἐπιτετροχασμένα. » Οὐδεὶς ὁμῶς ἠρνήθη ὅτι ἡ θωρυκουργὸς ἐκείνη χεὶρ ἀνεδημιούργησεν οὕτως εἰπεῖν κόσμον ἐκλιπόντα. Ἡ ἱστορία αὕτη δὲν εἶναι ἀπλὴ ἀφήγησις, δὲν εἶναι ζωγραφία, δὲν εἶναι δράματος παράστασις, ἀλλὰ μᾶλλον ἀνάστασις παρρηχημένων χρόνων. Ἐχοντες αὐτὸν ἀνὰ χεῖρας πολλὰκις λησμονεῖτε ὅτι ἀναγινώσκετε καὶ νομίζετε ὅτι βλέπετε τὰς γενεὰς τῆς ἐπτακχιδεκάτης ἐκκτονταετηρίδος, προκυπούσας ἀπὸ τῶν τάφρων καὶ ζώσας καὶ δρώσας ἐνώπιον ὑμῶν, μετὰ τῶν διανοημάτων αὐτῶν, τῶν αἰσθημάτων, τῶν συμφερόντων, τῶν ἡθῶν. Καὶ οὐ μόνον τοὺς πρωταγωνιστὰς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τοὺς βασιλεῖς, τοὺς ὑπουργοὺς, τοὺς ῥήτορας, τοὺς στρατηγούς, τοὺς νικητὰς, ἀλλὰ πᾶσας τὰς κοινωνικὰς τάξεις· αὐλικούς, κληρὸν, εὐπατρίδας, κυρίας, γεωργούς, ἐργάτας, πένητας, ἐπιστήμονας, φιλολόγους, καὶ πᾶσαν τὴν χώραν, μετὰ τῆς γεωργίας αὐτῆς, τῶν μεταλλωρυχείων, τῶν δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν προσόδων, τῶν λεωφόρων, τῆς δημοσίας ἀσφαλείας, τῶν ξενοδοχείων, τῶν πόλεων, τῶν καφενείων αὐτῶν, τοῦ φωτισμοῦ, τῆς ἀστυνομίας.

Ὁ Μακώλαϊν εἶχεν ἄλλοτε εἰπεῖ ὅτι ἡ ἱστορία τῆς πατρίδος του, ἐὰν ἐγράφετό ποτε μετ' ἀκριβείας μὲν καὶ περινοίας, διὰ λόγου δὲ ζωνοῦ καὶ ἀνθρωποῦ, ἤθελεν ἀποβῇ τὸ ἐπαγωγότατον τῆς ἀγγλικῆς φιλολογίας βιβλίον. Τὸ εἶπε καὶ τὸ ἔκασμεν. Ἐντὸς ἑξ μηνῶν ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τῆς ἱστορίας του, πέντε ἐγένοντο ἐν Ἀγγλίᾳ ἀλλεπάλληλοι αὐτῆς ἐκδόσεις, ἐπωλήθησαν δὲ 18,000 καὶ ἐπέκειντο ἀντίτυπα. Ἐν Ἀμερικῇ ἀνετυπώθη πλειστάκις καὶ εἰς μόνην τὴν Φιλαδέλφειαν ἐξεδόθη τρίς ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν, καθ' ἃς ἠγορεύθησαν 25000 ἀντιτύπων. Ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας γλώσσας μεταφράσθη. Ἀνεγνώσθη δὲ καὶ ἐθουμάσθη ἀπανταχοῦ γῆς. Ὅτε ἐξεδόθησαν οἱ δύο πρῶτοι τόμοι, ἡ πόλις τοῦ Ἐδιμβούργου ἠρυθρίασεν ἐπὶ τῇ προγεγενημένῃ πρὸς τὸν ἄνδρα ἀδικίᾳ καὶ ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας τοῦ ἀπαραιμίλου ἱστορικοῦ. Ἐπὶ τῶν γενικῶν ἐκλογῶν τοῦ 1852 ὁ Μακώλαϊν ἀνεδείχθη ἐν αὐτῇ βουλευτῆς πανδήμως, μήτε ζητήσας τοῦτο ὅπωςδήποτε, μήτε ὁδοὺν δαπανήσας. Ἀφοῦ δὲ ἐδημοσιεύθησαν οἱ δύο ἕτεροι τόμοι, ὁ πρωθυπουργὸς

Πάλλμερστον ἐν ὀνόματι τῆς Ἀνέστης καὶ εὐφημοῦντος τοῦ ἔθνους πικρῶς, προήγαγε τὸν ἄνδρα εἰς τὸ ὑπατον τοῦ λόρδου ἀξίωμα. Πᾶσαι αἱ τιμαὶ καὶ πᾶσαι αἱ ἀμοιβαὶ δι' ὧν δύναται νὰ κοσμηθῇ ἡ μεγαλοφυΐα, ἐπεδαφιλεύθησαν αὐτῷ ἀφειδῶς.

Ἀλλὰ πρὸ ἐτῶν ἤδη πολλῶν, τὸ ἐκλεκτὸν τοῦτο σκεῦος ἐταλαιπωρεῖτο ὑπὸ παθήματος καρδιακοῦ ἀδυσωπήτου. Ὅτε ἀπήγγειλε τὸν τελευταῖον αὐτοῦ ἐν τῇ βουλῇ τῶν κοινοτήτων λόγον, ὁ Μακώλαιος κατέπεσεν ἀπειρηκῶς. Ἡ ὄψις αὐτοῦ ἦτο ἡλλοιωμένη· ἡ κεφαλὴ τοῦ ἔκλινε πρὸς τὸ στῆθος καὶ ἐν τῷ σφοδρῷ δονισμῷ ὑπὸ τοῦ ὁποῖου ἐκλονίσθη, ἐφαίνετο ἀναίσθητος εἰς τὸν πανταχόθεν ἐκρηγέντα περὶ αὐτὸν θαυμασμὸν τῆς εὐγλωττίας ἐκείνης. Ἡ κρίσις αὕτη παρήλθε· πολλάκις ὁμῶς ἔκτοτε ἐπαναληφθεῖσα, κατέβαλε τελευταῖον αὐτὸν τὴν νύκτα τῆς 28 δεκεμβρίου 1859.

Ἀπέθανεν, ἀλλὰ κατέλιπε κτῆμα εἰς αἰεὶ καὶ ὄνομα ἀθάνατον· ἐκηδεύθη δὲ δημοτελῶς εἰς Westminster abbaye, ἐν τῷ Πανθέῳ ἐκείνῳ, ἐν ᾧ τὸ ἀγγλικὸν ἔθνος ἡτοίμασε τόπον ἀναπαύσεως εἰς ἅπαντας ὅσοι ὅπωςδὴποτε ἐκλείσαν τὴν πατρίδα· ῥήτορας, ὑπουργοὺς, στρατηγοὺς, ναυάρχους, ποιητὰς, ἱστορικοὺς, φιλολόγους. Ὡμίλησα ἐνταῦθα οὐ μόνον περὶ τοῦ κυριωτάτου ἔργου τοῦ ἀνδρός, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ποικίλων τοῦ βίου αὐτοῦ περιπτώσεων καὶ περὶ τῶν διαφορῶν ιδιοτήτων τοῦ χαρακτῆρος. Μία τῶν μᾶλλον ἀξιωμανημονεύτων ιδιοτήτων τούτων ὑπῆρξεν, ὅτι, ὅπως ὁ Θουκυδίδης, εἶχε πληρεστέτην πεποιθήσιν εἰς τὸ ἴδιον ἀριστοτέχνημα. Εἶδομεν ὅτι, διὰ τοῦ ποιήματος ὅπερ ἔγραψε τὴν ἐσπέραν τῆς ἐν Ἑδιμβούργῳ ἀποτυχίας, προανήγγειλε πανηγυρικῶς τὴν ἐπιβολὴν ἣν ἡ φύσις αὐτῇ τῷ ὑπηγόρευσεν. Εἶδομεν τὸν ἄνδρα ἀξιοῦντα ὅτι, ἡ ἱστορία τῆς πατρίδος αὐτοῦ, ἐὰν γράφῃ, ὅπως αὐτὸς ἐνόει, θέλει ἀποδῇ τὸ ἐπαγωγότατον τῆς Ἀγγλικῆς φιλολογίας βιβλίον. Σὰς εἶπον πρὸ μικροῦ ὅτι ἐτάφη ἐν τῷ Πανθέῳ τῆς Ἀγγλίας. Αἶ, λοιπὸν, τοσαύτην εἶχε τὴν βεβαιότητα ὅτι ἐκεῖ θέλει ταφῇ ὥστε ὥρισεν αὐτὸς τὸν χῶρον ἐν ᾧ ἐπόθει νὰ κατατεθῇ πλησίον τοῦ Ἀδδισῶνος. Οὐδὲ εἰς ταῦτα ἠρκέσθη· ἀλλ' ἐνῶ ὁ Thiers ἐπρέσβευσεν ὅτι ἡ μεγάλη ποίησις εἶναι τὸ ὑπατον τῶν προϊόντων τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, αὐτὸς, ὥσει ὑπερμαχῶν ὑπὲρ τῆς δάφνης ἥτις ἔμελλε νὰ κοσμήσῃ τὴν εὐγενῇ αὐτοῦ κεφαλὴν ἀπεφάνηκε, ὅτι ὁ στέφανος τῆς ἱστορίας εἶναι τὸ κάλλιστον τῶν ἐπάθλων τοῦ νοεροῦ κόσμου.

Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ.